

ВІДГУК
офіційного опонента
доктора філософських наук, професора
Халапсіса Олексія Владиславовича
на дисертаційне дослідження
Гюльхан Юлії Борисівни
на тему: **«Витоки та еволюційні трансформації**
української ментальності»,
подане на здобуття наукового ступеня доктора філософії
в галузі знань 03 – Гуманітарні науки
за спеціальністю 033 Філософія

1. Актуальність теми дисертаційної роботи

Філософське осмислення української ментальності у її витоках та еволюційних трансформаціях є важливим та актуальним науковим завданням. По-перше, процеси трансформації українського суспільства вимагають осмислення духовних основ української нації, українського способу життя та світосприйняття. По-друге, розбудова процвітаючої європейської України стикається з багатьма перешкодами, не в останню чергу пов'язаними з соціокультурними та культурно-історичними чинниками, розуміння яких конче необхідно для ефективного розвитку нашої країни. По-третє, ментальний вимір української історії не лише розкриває суть етнічних процесів, які відбуваються та відбувалися на території України, але й зумовлює причини цивілізаційного вибору, який зробив наш народ. І найголовніше, по-четверте, дослідження української ментальності дають змогу зрозуміти ті патерни поведінки, які зробили можливим героїчний спротив українців навалі сильного та підступного ворога, який прийшов зі сходу.

Зараз майже весь світ з захопленням спостерігає за нашою боротьбою, допомагає нам та ставить собі питання про джерела тої сили духу, яка надихає наших воїнів. Не лише кремлівські пропагандисти, але й провідні військові експерти світу не вірили у здатність України захистити себе. На початку лютого 2022 року голова Об'єднаного комітету начальників штабів армії США генерал Марк Міллі заявив, що у разі російського вторгнення Київ може бути захоплений впродовж 72 годин. Україна витримала і 72 години, і рік, і два, і вже третій рік веде боротьбу з агресором, який, відкинувши стратегію гібридної війни, що він вів проти України з 2014 року, вдався до повномасштабного вторгнення. Вочевидь, він розраховував на блицкриг, на капітуляцію української армії та на покірність українського суспільства. Втім, українці здивували і його, і весь світ, та й самих себе. Впевнений, що історики майбутнього прикладуть чимало зусиль для реконструкції воєнних та політичних рішень, а сам досвід українського супротиву вже аналізується військовими теоретиками та впливає на військову науку. Але ніякого дива би не сталося, якщо б українці були не такі завзяті, не

відчували би такого прагнення до свободи, якщо би в їхньому національному характері переважали інші риси.

Всі ці обставини дають змогу стверджувати, що обрана Юлією Борисівною Гюльхан тема дисертаційного дослідження «Витоки та еволюційні трансформації української ментальності» є надзвичайно важливою та актуальною.

2. Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

На користь актуальності досліджуваної проблеми свідчить те, що базовою основою дослідження став тематичний план науково-досвідної роботи Університету Ушинського, а дисертація виконана в межах планової наукової теми кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» «Розвиток творчої особистості в сучасному соціально-філософському пізнанні» (державна реєстрація 0122U000076). Тема дослідження затверджена на засіданні Вченої ради 29 жовтня 2020 року (протокол № 3).

3. Наукова новизна та практична значущість одержаних результатів

Найбільш важливою новизною одержаних Юлією Борисівною результатів ми вбачаємо у тому, що авторкою вперше подано визначення української ментальності як соціокультурного феномену, у якому життєві сенси (цінності) народу становлять моделюючу специфічну домінуючу його світовідчуття, світосприйняття, світорозуміння та взаємодію зі світом; вперше запропоновано розглядати п'ятикомпонентну структуру національної ментальності, яка містить архетипічний, соціально-історичний, когнітивний, ціннісно-нормативний, емоційний компоненти, що надають можливості виявляти особливості проявів ментальності; вперше визначено в архітектоніці ментальності дві групи компонентів, які впливають на формування та еволюцію її сутнісних ознак: статичні та динамічні структури. Зазначено, що статичні, відносно стійкі структури ментальності сприяють збереженню унікальності національної ментальності, динамічні компоненти – дають змогу ментальності еволюційно трансформуватися, змінюватися зі зміною історичних та суспільних процесів. Зокрема, до статичних структур національної ментальності належать архетипи, соціально-історичні компоненти, пов'язані із національною пам'яттю, до динамічних структур – когнітивний, ціннісно-нормативний та емоційний компоненти.

Ці основні пункти наукової новизни доповнюються іншими пунктами, найбільш значущими з яких є наступні: удосконалено визначення сутнісних характеристик поняття «української ментальності», яке відображає сукупність психологічних, культурних, соціальних та історичних ознак, які характеризують специфіку способу мислення, почуттів, цінностей, поведінки та сприйняття світу українського народу; удосконалені наукові погляди щодо ролі стереотипів та

архетипів у функціонуванні національної ментальності, охарактеризовано такі архетипи української ментальності, як «Природа», «Дім», «Слово», «Воїн».

Практична значущість отриманих результатів дослідження полягає в можливості їх застосування для розв'язання широкого спектра наукових завдань. Представлені в роботі характеристики, положення, висновки можуть бути використані при викладанні навчальних курсів для спеціальності 033 Філософія, а також можуть сприяти виробленню більш продуманих політико-заходів та реалізації проєктів реформування країни.

4. Повнота викладу матеріалу дисертації в публікаціях

Основні теоретичні положення та отримані результати дослідження висвітлено в 9 публікаціях авторки, 4 статті надруковано в наукових фахових виданнях України, 5 праць апробаційного характеру.

Зміст публікацій здобувача, спрямованість наукових конференцій, де відбулась апробація основних наукових положень та результатів дисертації, повною мірою розкривають дослідницьку проблему. Загалом вважаємо, що матеріали дослідження пройшли належну апробацію.

5. Ступінь обґрунтованості наукових положень

Ознайомлення з текстом дисертації Юлії Гюльхан дає підстави стверджувати, що проблематика витоків та еволюційних трансформацій української ментальності презентована логічно та переконливо. Результати дослідження чітко сформульовані у висновках. На достатньо високому теоретичному рівні представлено всі необхідні структурні елементи дослідження, його науковий апарат.

Об'єктом роботи постає українська ментальність, предметом – витоки та еволюційні трансформації української ментальності. Здобувачкою чітко визначена мета та відповідні завдання дослідження, що й зумовили логіку розгортання її наукового пошуку та результативність наукового доробку. Об'єкт, предмет та мета дослідження чітко узгоджені між собою в змістовному та стильовому відношеннях, як передбачається нормативними вимогами до даного жанру наукових робіт.

Дисертаційне дослідження має чітку структуру, воно складається зі вступу, трьох розділів (7 підрозділів), висновків до кожного розділу, списку використаних джерел. Між усіма розділами і підрозділами простежується логічний взаємозв'язок і послідовність викладу результатів дослідження. Загальний обсяг дисертації становить 193 сторінки, з яких основний текст – 160 сторінок, список використаних джерел включає 191 найменування, з них 43 іноземними мовами.

Перший розділ дисертації «Теоретико-методологічні основи філософського дослідження української ментальності» містить два підрозділи. Перший підрозділ Юлія Борисівна присвятила експлікації поняття «ментальність» та кола суміжних понять. Наприклад, пані Гюльхан вважає поняття «ментальність» та «менталітет» спорідненими, але зазначає відмінності

між ними. Зокрема, вона пише, що «поняття менталітету відображає певний спосіб мислення, склад розуму, який проявляється в пізнавальному, емоційному, поведінковому явищах національній спільноті, окремих індивідів. На відміну від менталітету, під ментальністю треба розуміти глибинний рівень колективного та індивідуального способу мислення, системи цінностей, норм, архетипів, які регулюють поведінку в соціокультурних реаліях буття, та зумовлені процесом життєдіяльності в певних географічних, історичних та культурних умовах» (С. 30-31). Далі вона розглядає співвідношення понять «ментальність» та «національна ментальність», «національна ментальність» та «національний характер», «національна ментальність» та «національна самосвідомість», а згодом – і до експлікації терміну «українська ментальність». Я доволі скептично ставлюся до спорів довкола термінології, адже остання – це лише інструмент пізнання реальності. Але в методологічному сенсі така експлікація необхідна для декларації власного кредо, і саме таку роль перший підрозділ першого розділу грає в дисертаційному дослідженні Юлії Гюльхан. Другий підрозділ першого розділу присвячений ретроспективі розвитку філософських поглядів на ментальність. Згадуються грецькі та римські історики, філософи Просвітництва, аналізуються підходи І. Канта, Г. Гегеля, Г. Лебона, П. Сорокіна, Л. Февра, М. Блока, а також українських філософів та дослідників – Г. Сковороди, П. Юркевича, М. Костомарова, Д. Чижевського, Б. Кістяківського, О. Кульчицького, М. Поповича, О. Лісеєнко та інших. На наш погляд, до цього списку треба було б додати М. Вебера та Д. Донцова. Важливим теоретичним положенням дисертантки є виділення (С. 46) колективних уявлень, що позначаються поняттям «національна ментальність»:

- ставлення до праці, грошей, власності, бідності;
- розуміння природи права, традицій, значущості правових норм та ін.
- ставлення до природи, землі, способи впливу на природне середовище;
- світосприйняття, розуміння взаємодії людини та суспільства;
- ставлення до жінок, дітей, цінність шлюбу і сім'ї, сексуальна мораль і практика;
- розуміння історичних подій, історична пам'ять, відношення до історичних постатей, та ін.;
- форми релігійності;
- соціальні фобії і інші негативні емоції, соціально - психологічні стани;
- ставлення до традицій, культурних звичаїв, проведення свят, ін.
- усвідомлення національної, гендерної, регіональної ідентичності.

Другий розділ дисертації «Витоки і передумови формування української ментальності» складається з трьох підрозділів. У першому підрозділі Юлія Гюльхан розглядає сутнісні елементи української ментальності. Дисертантка зазначає, що національна ментальність формується під впливом багатьох факторів, серед яких можна визначити культурно-історичний, природно-кліматичний, геополітичний, суспільно-політичний та ін. (С. 68), а саму її

(національну ментальність) дисертантка розглядає як систему, що складається з чотирьох компонентів – архітепичного, емоційного, пізнавального і поведінкового (С. 69, 71-72). Також Юлія Гюльхан аналізує статичні та динамічні компоненти та структури національної ментальності, свідомі та несвідомі, стереотипи та соціальні установки, ідеали, історичну пам'ять тощо. В цьому ж підрозділі коротко розглядаються основні етапи становлення української ментальності. Зрештою, дисертантка доходить висновку, що «ментальність поневоленої нації, яка становить архаїчне ядро ментальності сучасної України, поступово втрачає свій вплив на суспільне світосприйняття, проте на глибинному рівні ці ментальні риси ще продовжують функціонувати... Тому ментальність сучасної України має доволі суперечливий характер, в ній одночасно проявляються амбівалентні якості: героїзм і пасивність, індивідуалізм і конформізм, довірливість і підозрілість тощо» (С. 94). У другому підрозділі Юлія Гюльхан розглядає ціннісні складові формування української ментальності. Вона вважає, що у структурі цінностей при вивченні соціокультурних форм ментальності можна виділити принаймні два соціально значущих блоки: поведінкові нормативи та мотивуючі цінності (С. 102). Далі вона розглядає різні класифікації цінностей, що дещо ускладнює розуміння її тексту. В цьому ж підрозділі дисертантка звертається і до даних соціологічних досліджень, які пов'язані з визначенням найбільш значущих цінностей для сучасних українців. Третій підрозділ другого розділу присвячений дослідженню архетипів української ментальності. Як відомо, поняття архетипу було введено в науковий обіг К. Г. Юнгом, і дисертантка аналізує його концепцію задля того, щоби мати змогу залучити юнгіанську модель для дослідження української ментальності. Зрештою, Юлія Гюльхан виділяє основні архетипи української ментальності, а саме: «Природа», «Дім», «Воїн», «Слово». Дисертантка небезпідставно вважає, що формування та розвиток цих архетипів пов'язано з етногенезом давньої культури українського народу, історичним розвитком української державності, освіти та культури. Також як окремий архетип вона розглядає свободу, цінність якої проходить через всю українську історію. З цим не можна не погодитись.

Третій розділ «Еволюційні трансформації української ментальності в контексті нових історичних процесів» складається з двох підрозділів. В першому йдеться про особливості еволюційних трансформацій української ментальності. У сучасній науковій літературі прийнято виділяти такі риси української ментальності, як індивідуалізм, емоційність, релігійність, демократизм, толерантність та ін. Однак іноді в цю групу додають ще кордоцентричність, егалітаризм, аполітичність, пасивність та ін. Дисертантка не лише описує ці риси, але й критично аналізує їх. Наприклад, однією із ознак української ментальності є індивідуалізм. Останній характерний і для народів Західної Європи, але у останніх він проявляється в інший спосіб (С. 139-142). При цьому вона цілком слушно додає, що українському суспільству притаманні і патерналістичні цінності, які є антиподом індивідуалізму. Другий підрозділ присвячений ціннісним зрушенням української ментальності в умовах нових історичних процесів. На жаль, дисертантка не вказала конкретні часові рамки того, що вона

має на увазі під «новими історичними процесами», але згідно з текстом цього підрозділу мова йде про процеси, які почалися в 1991 році. В цьому підрозділі осмислюються розвиток громадянського суспільства в Україні, політичні, культурні та економічні трансформації, Помаранчева революція та Революція Гідності, російська агресія 2014 року та повномасштабне вторгнення 2022 року. Залучені матеріали соціологічні матеріали, зокрема – Інституту соціології НАН України, Соціологічної групи «Рейтинг», European Social Survey, World Values Survey тощо. При цьому, проаналізовано ментальні зрушення українців, які відбулися з 2014 року, а також – після 24 лютого 2022 року. Все це справляє позитивне враження.

Огляд тексту дисертаційного дослідження дозволяє високо оцінити головні позиції та пункти, які містяться в розділах тексту і які зафіксовані у висновках та у новизні. На дисертаційну роботу Юлії Гюльхан можна буде орієнтуватися у подальшій розробці стратегій духовного розвитку української нації в повоєнний період.

6. Оцінка змісту й оформлення дисертації

Дисертаційна робота «Витоки та еволюційні трансформації української ментальності» добре структурована і відповідає встановленим вимогам щодо оформлення. Стил ь викладу в ній наукових положень, матеріалів досліджень, висновків зрозумілий та доступний для сприйняття.

Ознайомлення з текстом дисертації Юлії Борисівни Гюльхан дає підстави стверджувати, що дана наукова робота є цілісною, самостійною, завершеною працею, що пройшла належну апробацію та відповідає вимогам, що ставлять МОН України.

7. Дискусійні положення та зауваження до дисертації

Позитивно оцінюючи результати, представленої Юлією Борисівною Гюльхан дисертаційної роботи, слід висловити деякі зауваження та побажання, що мають дискусійний характер:

По-перше, в деяких місцях робота має дещо схоластичний характер. Зокрема, при фіксуванні відмінностей між національним менталітетом та національною ментальністю (С. 30-31), доволі важко зрозуміти думку авторки та співвіднести її з фактами духовного життя. Тут не завадили би кілька прикладів того, що, власне, вона відносить до менталітету, а що – до ментальності.

По-друге, сама ж дисертантка визнає, що форма релігійності є одним із колективних уявлень, які формують національну ментальність (С. 46). Проте в самому тексті дисертації нам вдалося знайти лише два місця (С. 116 та 147) де мова йде про православну релігію, але й там це сказано в загальних фразах. Хотілося б почути думку Юлії Борисівни щодо конкретного впливу православ'я на національну ментальність українців.

По-третє, на сторінці 88 Юлія Гюльхан пише, що «російсько-українська війна багато в чому обумовлена ментальним дисонансом у сприйнятті політичних та інших реалій суспільного життя». У зв'язку з цим хотілося б

почути її думку щодо ментальних передумов європейського цивілізаційного вибору України.

Зазначені зауваження та побажання носять рекомендаційний характер та не впливають на загальну позитивну оцінку дисертаційної роботи.

8. Загальний висновок

Враховуючи актуальність досліджуваної проблеми, наукову новизну положень дисертаційної роботи, обґрунтованість, достовірність, теоретичну та практичну значущість отриманих результатів, можна вважати, що дисертація «Витоки та еволюційні трансформації української ментальності» має завершений, цілісний, авторський характер і відповідає чинним вимогам п. п. 6, 7, 8, 11 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка, Юлія Борисівна Гюльхан заслуговує на присудження ступеня доктора філософії зі спеціальності 033 Філософія.

Офіційний опонент

Доктор філософських наук, професор,
професор кафедри міжнародних відносин
та соціально-гуманітарних дисциплін
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

 Олексій ХАЛАПСІС

Підпис

ЗАСВІДЧУЮ
фахівець відділу кадрового забезпечення
Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ

